

תשובה וסליחה

עם סיפור יוסף ואחיו נפגשנו וודאי בפעם הראשונה בילדות. אצל רבים מאיתנו נשאר הטעם של אז, כשהוא מעורב, כדברי הפרודיה, עם המכבים, טיטוס הרשע, וטרומפלדור גיבור. אולם סיפור יוסף והאחים לא נכתב בשביל ילדי הגן. האגדה מספרת שבגדי בני ישראל במדבר, גדלו אתם. גם הטקסט המקראי חייב לגדול אתנו. כשאנו, הקוראים, יוצאים ב"מהדורה חדשה", רבדים עמוקים יותר מתגלים לעינינו. מאחורי העלילה מסתתרים מסרים שעלינו לחזור ולגלות.

המערכה השנייה של סיפור יוסף ואחיו במצרים מוזרה. יוסף מתעלל באחים. הוא מביים בצורה מחושבת היטב עלילה, בה הוא מאשים את אחיו בריגול. לאחר מכן, שותל יוסף את גביע-הקסם באמתחתו של בנימין, מאשים אותו בגניבה, ודן אותו לעבדות. בפרשת ויגש מגיע הסיפור להשלמתו. יהודה מבקש לרצות את עונש העבדות במקום בנימין. או אז, אין יוסף יכול לעצור ברוחו. הוא פורץ בבכי ומתפייס עם אחיו.

בימיו העלילה מוזר. אולם, משמעותה תתחוויר אם נשים לב לכמה פרטים חשובים. האחים, בעקבות הרעב, חייבים לחזור ולרדת מצרימה, והפעם, עם בנימין. יעקב מתנגד. שניים הם המנסים לפייס אותו, ומוכנים לקבל את האחריות להחזירו: ראובן ויהודה. אלה הם השניים שבמערכה הראשונה, ניסו למנוע את הרצח ואת המכירה, אך לא בעוצמה ובתוקף הדרושים. לאור הפרטים האלה, העלילה מתבהרת. אין אנו יודעים בבירור מה היו תכניותיו הנסתרות של יוסף ולמה ביים את ההצגה. יתכן ורצה לחנך את אחיו, יתכן והוא חשב להביא לכך שכל חלומותיו יתקיימו. להשגחה העליונה היתה תכנית אחרת. היא שמה את האחים בפני סיטואציה הדומה לראשונה, כשהפעם מי שעמד בסכנה היה בנימין ולא יוסף. האחים בגדו ביוסף, האם הם יבגדו גם בבנימין? האחים עמדו הפעם בניסיון ולא היו מוכנים לעזוב את בנימין. כפי שניסח זאת הרמב"ם, זאת מהות התשובה השלמה של החוטא: "ומה היא התשובה? הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו... וכן יתנחם על שעבר... ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם (יד החזקה, הלכות תשובה ב, ב). אצל אחי יוסף יש תשובה, אך לא רק, יש גם תיקון, כאשר יהודה בהחלטה גורלית, לוקח על עצמו את עונש העבדות כדי לשחרר את בנימין: "יִשָּׁב נָא עִבְדְּךָ תַּחַת הַנֶּזֶר עִבְדְּ לְאֶדְנִי וְהַנֶּזֶר יַעַל עִם אָחִיו (בראשית מד, לג). האחריות שיהודה לוקח על עצמו, מוכנותו להיות עבד במקום אחיו בסיום ספר בראשית, היא לא רק מעשה תשובה על מכירת יוסף, כי אם גם תיקון לרצח הראשון, רצח אח, רצח הבל שבתחילת הספר.

גם יוסף חוזר בתשובה. השלטון והכוח נמצאים בידו, אך למרות זאת, אינו נוקם באחיו, ומתפייס עמם. יתירה מכך, נראה לי מעיון בפרשת ויחי, שיוסף, שהוציא את דיבת אחיו בפני אביו, לא סיפר כלל לאביו את האמת על התנכלות אחיו האחראיים למכירתו.

האבסורד שבתשובה

רעיון התשובה איננו ברור מאליו. הוא מתנגד לתפיסות אנושיות בסיסיות. חז"ל מתארים זאת באגדה מופלאה (ירו' מכות ז ע"א): "שאלו לחכמה: חוטא מהו עונשו?" אמרה להן "חטאים תִּרְדְּף רָעָה" (משלי יג, כא), שאלו לנבואה: 'חוטא מהו עונשו?' אמרה להן "הַנְּפֹשׁ הַחַטָּאת היא תָּמוּת" (יחזקאל יח כ), שאלו לקב"ה חוטא מהו עונשו? אמר להן "יעשה תשובה ויתכפר לו". "חַי אֲנִי" מכריז הקב"ה בפי הנביא, "אִם אֶחָפֵץ בְּמֹת הַרְשָׁע כִּי אִם בְּשׁוֹב רָשָׁע מִדְּרָכֹו וְחָיָה" (יחזקאל לג יא). דרכה של החכמה היא דרך הצדק והמשפט: 'חטאים תִּרְדְּף רָעָה'. החטא חייב להיענש. הביטוי הדרמטי ביותר לדרך זו מצוי במפקח זִיאָר ב"עלובי החיים" הרודף ללא חמלה אחרי ז'אן ואלז'יאן. בית דין של מטה המונהג על ידי החכמה, סגר שעריו בפני הפושע. הקב"ה, לעומת זאת, פתח דלתות תשובה מעבר לחוק ולמשפט.

זוכר אני את הדרשה שלפני יותר מחמישים שנה שמעתי ממורי ורבי, הרב יעקב פינק ז"ל, ובה ניסה להסביר לנו את מהותה של התשובה: "הפילוסוף היווני הגדול, הרקליטוס, לימד שאין אנו רוחצים פעמים באותו נחל". מימי הנחל זורמים, ולפיכך אין הנחל זהה עם עצמו. גם אנו, בני האדם, נחלים זורמים אנו. אנו מחליפים ללא הרף את התאים שבגופנו, או את המולקולות שבתאים. באיזה מובן אנו זהים עם עצמנו? לא קל לענות על השאלה הזאת, אך ברור שאנו זהים עם עצמנו בעקבות הזיכרון וההמשכיות שבדפוסי חיינו. התשובה שוברת המשכיות זאת, ולפיכך היא משנה את זהותי. ומכאן, שאם נעניש אדם אחר התשובה, על פשעים שעשה לפני התשובה, הרי זה כאילו הענשנו אותו על פשעים שביצע מישהו אחר, החף מפשע. זאת, אם באמת הוא השתנה.

מהו הבוחן לחזרה בתשובה? מפרשתינו לומדים אנו, כדברי החכמים, שהבוחן האמיתי, הוא עמידת האדם שוב בפני הסיטואציה בה נכשל. אם הפעם תגובתו תהיה שונה, לפנינו אדם אחר. לכן, להעניש על העברות שחטא לפני שחזר בתשובה, הוא עוול משווע.

ייסורים או טיוח

דעה קדומה שמקורה מחוץ למחנה, אך מחלחלת פנימה, רואה בא-להי המקרא, א-ל קנא ונוקם, לא כאל האוהב וסולח שבנצרות. מי שמכיר את מקורות היהדות, לא יפול במלכודת של טעות מרגיזה זו. א-להינו הוא א-להי הסליחות ובעל הרחמים. אולם, בדרך לסליחה מצויה התשובה. היהדות היא לא דת המשפט, ולא דת הסליחה, היא דת התשובה. על הנפגע מוטלת חובה דתית לסלוח, אך הפוגע בו חייב לחזור בתשובה. תשובה

פירושה עזיבת הרוע, שהרי מי שלא עוזב אותנו, "הרי זה דומה לטובל ושרץ בידו". אולם, התשובה מחייבת גם ביקורת על העבר. הסליחה יכולה להגיע רק אם

ייסורי המצפון מתאימים לגודל החטא. ללא דרישה זאת יש בסליחה רמאות. האמנם הרוצח השתנה? האם היו לו אי פעם נדודי שינה בגין מה שעשה? האם אמרו הרוצחים אי פעם "אָבֶל אֲשָׁמִים אֲנַחְנוּ עַל אֲחִינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְּנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמְעֵנוּ" (בראשית מב כא).

הסליחה צריכה לבוא רק בעקבות הטרנספורמציה העמוקה של נאצים, טרוריסטים ופושעים אחרים, וחייבת לקדם לה חשבון הנפש והווידוי, קבלת האחריות על העבר, ולא נסיון לטיח את הנגע ולכסות את המעשים, עזיבת החטא בהווה. וקבלה לעתיד, שלא יפול עוד הפעם באותו עוון. תשובה פירושה המלחמה נגד הקריקטורה של הסליחה "ההומנית" ורמאות הרחמים. שינוי האישיות, הייסורים על העבר, הם המדד לתשובה. אילו יכולנו לראות שהרוצח עוזב את השרץ שבידו, אילו יכולנו לגלות את השינוי בנפשו, את הייסורים על הרצח, היינו חייבים כא-להים לסלוח לו ולא להזכיר את עברו. רק אם תזרח השמש המבשרת על לידתו של אדם חדש, יכופר עברו, אז ורק אז חייבים אנו לפרוש אליו את ידינו במחווה של פיוס.